

HÄR OCH DÄR, NÄRA OCH FJÄRRAN – DEN FINLANDSSVENSKA MINORITETSLITTERATURENS MÅNGA RUM I SENMODERNITETEN

Kristina Malmio
Helsingfors universitet
kristina.malmio@helsinki.fi

Abstract

I min artikel utgår jag från Monika Fagerholms roman *Den amerikanska flickan* (2004) samt mottagandet av dess översättning, *The American Girl* i *O, the Oprah Magazine* 2010. Genom att granska de olika rum och platser romanen befattar sig med och i vilka romanen och dess översättning rör sig, beskriver jag den finlandssvenska litteraturens fält och villkor och ställer frågor om eventuella förändringar av minoritetslitteraturens rum och plats under de senaste årtionden. Ett av de begrepp jag laborerar med är *entre-deux* som Eric Prieto (2013) använder för att diskutera litteraturens relation till platser som ligger utanför de etablerade rummen, såsom förorter, "icke-platser" eller gränstrakter. Prieto menar att *entre-deux* är av speciell betydelse i den nuvarande senmoderna tidsåldern, präglad av ökad mobilitet, utveckling av teknologi och global kapitalism samt att det är i dessa platser som nya former av rumslighet och identitet skapas. Fagerholms roman inte bara förändrar på den finlandssvenska romanens traditionella mitt-emellan-position (mellan Sverige och Finland) utan också förnyar den finlandssvenska romanens "trånga rum". *Den amerikanska flickan* signalerar tydligt om sin vilja att åka ut i världen. Romanens sätt att gestalta platser tar avstånd från det nationella rummet samt minoritetslitteraturens identitetsupprätthållande uppgift. Den bygger på en ständig rörelse mellan här och där, nära och fjärran, Finland och USA. Samtidigt visar mottagandet av romanen i USA hur geografi, plats och dikotomin centrum-periferi sammanstrålar för att upprätthålla en kulturens geopolitik: Fagerholms i grunden transnationella verk "returneras" till sin geografiska och nationella kontext.

Nyckelord

Monika Fagerholm, minority literature, Finland-Swedish literature, space and place, transnational literature, late modernity, *entre-deux*, cultural transfer

"Periferi är var vi alla existerar."¹

Inledning

I april 2010 inträffade en speciell händelse i den finlandssvenska minoritetslitteraturens historia: *The American Girl*, översättningen av författaren Monika Fagerholms *Den amerikanska flickan* (2004), presenterades i *O, the Oprah Magazine*. *Den amerikanska flickan* är en roman om ung bråd död, kärlek och brustna förhoppningar skriven på ett sätt som aktivt motverkar försök att snabbt och enkelt konsumera berättelsen. *O, the Oprah Magazine* är

¹ Citatet ur en tillfällighetsdikt skapad och framförd av den finlandssvenska översättaren och professor emeritus från Åbo Akademi, Erik Andersson vid ett seminarium i Helsingfors, Finland i februari 2017.

däremot en tidskrift för kvinnor med bas i USA och med fokus på ämnen som livsstil, hälsa, skönhet och mode. Den grundades 2000 av Oprah Winfrey, en globalt känd amerikansk medieperson, värdinna för en egen TV-show under åren 1986–2011, skådespelare, aktivist inom den feministiska och civil rights-rörelsen, årets bantare, med mera.

Är det en slump att en experimentell roman av en författare från ett litet nordiskt land behandlas på Oprah.coms nätsidor? Eller är händelsen som jag här kallar "Fagerholm goes Oprah" ett tecken på att minoritetslitteraturens villkor på ett grundläggande sätt förändrats? Episoden förefaller ju ifrågasätta den vanliga uppfattningen av den finlandssvenska minoritetslitteraturen som i "dubbel mening provinsial", ett marginaliserat uttryck för en allt mer förträngd folkgrupp (Warburton, 1984). "Fagerholm goes Oprah" fungerar här som en fallstudie med hjälp av vilken jag diskuterar betydelsen av rum och plats för finlandssvensk litteratur i en senmodern tid och visar på frågans komplexitet. Händelsen talar sitt språk om de litterära objektens rörlighet på en global marknad, samtidigt som den visar på villkoren för denna mobilitet. Den aktualiserar frågor om en växelverkan mellan det lokala och det globala, det nationella och transnationella, centrum och periferi.

I centrum för min framställning ligger begreppen "rum", "rumslighet" och "plats". Rum, rumslighet och plats är redan i sig mångfacetterade forskningsobjekt. (Se tex Hallet & Neumann, 2009; Westphal, 2011; Bal, 2009; Ryan et al., 2016) Många av försöken att beskriva vad som är kännetecknande för den nuvarande epoken har utmynnat i en beskrivning av vår tid som "spatial" och som en övergångstid. (Tally, 2013; Prieto, 2013) Samhällsfenomen anknutna till moderniseringen, såsom ökad mobilitet, utvecklingen av teknologi och global kapitalism har suddat ut tidigare spatials och geografiska gränser. De har haft en stor inverkan på de praktiker och institutioner som traditionellt gett oss en känsla av tillhörighet till en viss plats eller gemenskap. Utvecklingen har också gett upphov till nya former av rumslig ordning och nya slags miljöer. (Prieto 2013, 8)² Litteraturens cirkulering utanför den kontext i vilken den producerats är ett gammalt fenomen, men har under de senaste årtionden ytterligare intensifierats som en följd av "the ongoing acceleration of economic and cultural globalization" (Damrosch, 2009b, 106).

Egentligen borde man före man överhuvudtaget yttrar sig om "rum" ställa frågan: vilket och vems rum? Romanens rum, det "rum" inom vilket romanen producerats och utgetts, eller receptionens rum? Ett fiktivt, faktiskt, metaforiskt, symboliskt eller socialt rum? Narratologernas, geografernas, fenomenologernas, poststrukturalisternas eller marxisternas rum? Nationella eller transnationella, moderna eller postmoderna rum? De postmoderna rummens speciella karaktär har diskuterats av till exempel Fredric Jameson (1991), David Harvey (1989) och Edward W. Soja (1989), och Eric Prieto menar att i "the current, transitional (postmodern, postcolonial, globalizing) moment of world history" har en särskild form av rumslighet, *entre-deux*, blivit speciellt betydelsefull. (Prieto, 2013, 1) Den här sortens platser,

² Hur samtida nordisk litteratur och kultur har reagerat på dessa förändringar är temat i flera nyligen utkomna böcker, t.ex. *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia* (2015), *New Dimensions of Diversity in Nordic Culture and Society* (2016) samt Elizabeth Oxfeldt, *Romanen, nasjonen og verden. Nordisk litteratur i et postnasjonalt perspektiv* (2012).

till exempel gränstrakter, "icke-platser" eller grannskap i omvandling, har ofta uppfattats som bristfälliga, men enligt Prieto är de platser med potential och speciellt relevanta för nutiden. Man har också ställt frågan: rum eller plats? Medan man med "space" har betecknat en abstrakt och objektiv rumslighet, har man använt begreppet "place" om ett subjektivt, upplevt och betydelseladdat rum. Men, såsom Jan Hellgren påpekar, är denna i sig användbara distinktion omöjlig att upprätthålla i längden: varje plats har även sin rumsliga dimension (Hellgren, 2014, 25–26). Eric Prieto förknippar "rum" med poststrukturalismen och väljer att använda begreppet "plats" i sin undersökning av relationen mellan faktiska och fiktiva rum. Plats är vilket som helst geografiskt ställe (oberoende av storlek, typ eller skala) som är betydelsefullt för någon och skapas genom att någon skapar en relation till det. Denna relation gör platsen även till ett föremål för en diskursiv kamp över dess betydelse (Prieto, 2013, 13–15).

I forskningen av rum och rumslighet har litteraturen beskrivits som en form av kartläggning av världen och omgivningen: författare kartlägger världen genom att skriva om den, litterära verk ger läsarna beskrivningar av platser och placerar dem i imaginära rum samt förser läsarna med referenspunkter som hjälper dem att orientera sig och förstå den värld de lever i (Tally, 2013). Forskningsinriktningar som litterär geografi, geokritik och geofilosofi har fokuserat den dynamiska relationen mellan rum, plats och litteratur (Tally, 2014, ix). På sistone har diskussionen om rum allt mer också inkluderat tid (Westphal, 2011, x).

Det är min mening här att visa på fruktbarheten i "rum" och "plats" i granskning av minoritetslitteratur, och framförallt finlandssvensk litteratur. Dels för att en minoritetslitteratur ofta har en särskilt laddad relation till det rum inom vilket den existerar, dels för att benämningen "finlandssvensk" signalerar om en position i ett geografiskt och nationellt rum. Den finlandssvenska litteraturens platsbundenhet har skapats genom de politiska och ideologiska uppgifter den har haft som en upprätthållare av en minoritets språk och kultur. Vidare erbjuder rum och plats en givande utgångspunkt för att beskriva den förändring som skett i relationen mellan den finlandssvenska litteraturen och dess "plats(er)" under de senaste tjugo-trettio åren. Jag belyser frågan om minoritetslitteraturens rum i den senmoderna tiden genom att beskriva "rummet för produktion" (det finlandssvenska litterära fältet, dess egenart, dynamik och villkor), några av de platser som skildras i *Den amerikanska flickan* samt det transnationella "rummet" som uppstår i receptionen av *The American Girl* i *O, the Oprah Magazine*. Fokus är på romanens plats i alla dessa tre rum, dess "cultural transfer" från det ena rummet till andra samt den dynamiska relationen mellan de olika rummen romanen förekommer i. Dessa rum existerar på olika sätt och på olika nivåer, och kan därför uppfattas som inkommensurabla. De moderna teorierna om rumslighet utgår emellertid från tanken om rum som socialt konstruerade, dynamiska, processuella och "porösa". I dem smälter det fiktiva och faktiska, konkreta och upphittade ständigt samman (Carlson, 2014).

Minoritetslitteraturens specifika rumslighet: definitioner, villkor, förändring

Monika Fagerholm är förmodligen den viktigaste och mest kända samtida författaren inom den finlandssvenska litteraturen. Hon skriver på svenska i Finland, där majoritetsspråket är finska. Detta faktum placerar henne i kategorin "minoritetslitteratur".

Att stor och liten lika litet som majoritet och minoritet är absoluta eller objektiva begrepp, måste hållas i minnet, likaså begreppens performativa makt. Begreppen minoritet, minoritets-

litteratur och mindre litteratur har diskuterats flitigt under 2000-talet. I *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* hävdar Magnus Nilsson att begrepp som minoritetslitteratur och invandrarlitteratur är uttryck för en identitetspolitisk lässtrategi där litterära texter av författare med "exotiska etniska identiteter" betraktas som uttryck för – och manifestationer av en strävan efter erkännande av – just dessa identiteter (Nilsson, 2010, 26). Han kritiserar forskare av invandrar- och minoritetslitteratur för att de uppfattar verken de studerar snarare som uttryck för existerande kulturer än som diskursiva fenomen som bidrar till konstruktionen av etniska identiteter (Nilsson, 2010, 40–42). Olli Löytty (2015, 71–73) finner liknande tankegångar i Finland: minoritets- och invandrarlitteraturer har ofta tolkats som uttryck för en monolitisk kultur och identitetspolitik och lästs på ett icke-fiktivt sätt i etnologiska intressen.

Ett sätt att kontra kritiken är att visa på det komplexa, mångfacetterade och motsägelsefulla i det fenomen som kallas minoritetslitteratur, något som Petra Broomans gör i *Battles and Borders. Perspectives on Cultural Transmission and Literature in Minor Language Areas* (2015). Hon omprövar begreppen minoritet- och invandrarkulturer och -litteraturer med utgångspunkt i nationalismforskning, granskar hur litteratur och "cultural transfer" har använts som verktyg för att uttrycka identitet samt hur författare inom mindre grupper har agerat på en institutionell nivå.

Begreppen identitet, språk, plats och position intar en central plats i Broomans genomgång. Vad litteraturen beträffar stöder hon sig (delvis) på Gilles Deleuzes och Félix Guattaris tankar om "mindre litteratur". "What may be defined as a minority literature is what a minority 'constructs within a major language'", skriver hon (Broomans, 2015, 26). Minoritetslitteraturens rum är begränsat och minoritetsförfattare måste fatta beslut om sin position som individer och som författare vad beträffar bland annat valet av språk (majoritet eller minoritet), position och attityd (Broomans, 2015, 26–27). Det finns skillnader i de positioner och beslut som minoritetsförfattare och invandrarförfattare intagit och fattat, men exemplen visar att språk, identitet och etnicitet utgör centrala teman i båda grupperna.

Både "minoritetslitteratur" och "mindre litteratur" har som begrepp applicerats på finlandssvensk litteratur och använts för att analysera dess utrymme och villkor. Med finlandssvensk litteratur menar man den litteratur som (för det mesta) skrivs av svenskspråkiga författare i Finland, inom eller bredvid den finska majoritetskulturen. Av detta följer en position *entre-deux*: mellan den finska litteraturen i Finland och den svenska i Sverige, en litteratur som faller mellan de etablerade kategorierna nation och språk. Språkpolitiken har från första början varit en viktig del av den finlandssvenska litteraturen och litteraturen har haft en viktig uppgift som upprätthållare av språk, identitet och kultur. Den har bidragit till att skapa minoriteten som en föreställd gemenskap med en paradoxal position inom nationen: den är samtidigt både "ute" och "inne". Samtidigt som den finlandssvenska litteraturen är uttrycket för en minoritet skrivs den på det andra av Finlands två officiella språk. Den har deltagit i formuleringen av den nationella kanon på samma gång som den har varit viktig för finlandssvensk identitet, påpekar Löytty (2015, 71). Här skiljer den sig från till exempel romernas, tatarernas eller judarnas litteratur.

Den finlandssvenska litteraturen är en avvikande minoritetslitteratur även vad beträffar dess ekonomiska villkor. Jämför man med till exempel den samiska litteraturen har den

finlandssvenska litteraturen alltid varit mycket resursstark: den har en lång tradition, goda ekonomiska tillgångar och egna litterära institutioner: förlag, kritiker och en litterär offentlighet. Från slutet av 1800-talet fram till 2000-talet har svenskspråkig ekonomisk skicklighet, språkpolitik och kultur bildat vad man kunde kalla en "helig allians" där olika finlandssvenska organisationer sett till att det litterära fältet har kunnat stå för sin språk- och identitetspolitiska uppgift. De många stiftelsernas och fondernas stöd till litteraturen har varit nödvändig; det har varit och är för det mesta fortfarande ekonomiskt olönsamt att utge svensk litteratur i Finland. Den svenskspråkiga populationen i Finland är liten (300 000 personer, ca 5 % av hela befolkningen) och upplagorna av svenskspråkig litteratur mycket små. Den ekonomiska tryggheten har på olika sätt format det litterära fältet. Dess effekter syns i antalet författare, författarnas attityder till sitt skrivande, i genrer och utgivning (Malmio, 2013b, 192–193; Malmio, 2018, in press). Antalet författare som skriver på svenska i Finland är betydligt färre än antalet författare som skriver på finska, men sätter man de svenskspråkiga författarnas antal i relation till populationens storlek är andelen författare på svenska betydligt högre än andelen finskspråkiga författare. Tröskeln att ge ut på svenska i Finland har varit tämligen låg och de finlandssvenska författarnas självuppfattning är högre än de finskspråkiga författarnas (Jokinen, 2010, 240–244). Receptionen har styrts av ett tänkande som gått ut på alla bidrag är i princip värdefulla, alla genrer ska vara representerade (litteraturen ska vara en fullgod litteratur), de flesta av de utkomna verken får uppmärksamhet. Den finlandssvenska litteraturen uppfyller, såsom Clas Zilliacus och Julia Tidigs har visat, väl de kriterier som Deleuze och Guattari räknar upp som kännetecknande för "mindre" litteratur: allt är politiskt, får ett kollektivt värde och blir samfundsrelaterat (Zilliacus, 2000, 18; Tidigs, 2014). Det finlandssvenska litterära fältet visar att följderna av en position och klassificering som minoritetslitteratur inte enbart är negativa.

Spåren av en ny tid och förändring syns emellertid numera även på det finlandssvenska litterära fältet. En av globaliseringens drivande krafter har varit den nyliberala ekonomin vars inträde i Finland skedde på 1990-talet och under 2000-talet (Heiskala & Luhtakallio, 2006). På det finlandssvenska litterära fältet blev nyliberalismens effekter tydliga emellertid först lite senare, på 2010-talet. Som jämförelse: medan de stora finska och svenska förlagen under den ekonomiska krisen på 1990-talet skar ner på utgivningen av diktsamlingar till en bråkdel, syntes krisen inte i de finlandssvenska förlagens utgivning (Malmio, 2018, in press). Situationen ändrades under 2010-talet: de finlandssvenska fonderna som tidigare villigt bekostat den finlandssvenska förlagsverksamheten har börjat ställa krav på att förlagen åtminstone ska sluta gå på förlust.

De förändrade ekonomiska villkoren har gjort fältet mindre stabilt än förut. Efter flera decennier av relativt lugn har det under 2010-talet skett flera snabba förändringar och omstruktureringar i den finlandssvenska förlagsbranschen. I finlandssvenska medier har pågått en kritisk debatt i vilken författare, kulturarbetare och intellektuella har beskyllt finansierarna för att de övergett sin viktigaste uppgift, att upprätthålla den svenska kulturen i Finland, medan finansierarna har talat om nya ekonomiska realiteter. Det är tydligt att den finlandssvenska litteraturen har inträtt i en ny fas som kanske tydligare än tidigare styrs av krafter utanför den egna föreställda gemenskapen. Men som litteraturkritiker Michel Ekman år 2012 påpekade: en minoritet, även en resursstark sådan, är alltid mer sårbar än en majoritet.

Begreppen minoritetslitteratur och mindre litteratur kan användas till att lyfta fram ett (oändligt) antal likheter och skillnader som anknyter både till rum och egenskaper: finlandssvensk litteratur i dess nationella och språkliga rum, i relation till andra minoritetslitteraturer, i ett globalt perspektiv, med mera. Vidare är det värt att påpeka att inte bara de mindre litteraturernas villkor varierar, också den så kallade globaliseringen är en ojämn process. Wolfgang Behschnitt och Magnus Nilsson (2013) betonar att produktionen, distributionen och receptionen av litteratur i små språkområden såsom Sverige, Danmark, Nederländerna och Flandern fortfarande sker inom ramarna för nationalstaterna. I dessa länder skriver man på små språk vilket gör det svårare att nå en internationell publik och språkpolitiken har haft en framstående position i den offentliga diskussionen om litteratur. Dessa hinder är givetvis även större inom minoritetslitteraturen, där en författare som Monika Fagerholm stöter på svårigheter redan i försöken att nå en nationell, finsk publik för att inte tala om en publik i Sverige.

(Några av) Romanens rum

Den finlandssvenska litteraturens position som minoritetslitteratur har gett upphov till ett antal symboliska – och påfallande ofta rumsliga – framställningar av dess plats och rum. Medan Prieto strävar att omvärdera de negativa konnotationer som förknippats med *entre-deux* och ser den som en plats med potential, har den finlandssvenska litteraturhistorieskrivningen länge uppfattat den finlandssvenska litteraturens mittemellan position som perifer och förträngd. Speciellt tydligt kommer detta till uttryck i *Åttio år finlandssvensk litteratur* av Thomas Warburton. Warburton beskriver den finlandssvenska litteraturen dels som en "utvuxen gren av sitt svenska stamträd" och en "svensk litteratur på utländsk botten", dels som "ett landskap bland flera andra i Finlands kulturliv" (Warburton, 1984, 11). En annan metafor som använts om den finlandssvenska litteraturen är "det trånga rummet". Merete Mazzarella (1989) myntade begreppet för att beskriva ett centralt tema i svenska romaner skrivna av manliga författare i Finland under en period från slutet av 1800-talet fram till 1980-talet med otaliga skildringar av klaustrofobiska miljöer. Det syftar också på de svenskspråkiga, manliga borgerliga författarnas upplevelse av att deras möjligheter kraftigt reducerats i en ny språklig och socioekonomisk situation där svenskan inte längre var det dominerande språket.

En av de grundläggande frågorna den finlandssvenska romanen har brottats med är hur på svenska gestalta en omvärld och en verklighet som för det mesta sker på finska. Denna svårighet har hanterats med hjälp av ett antal språkliga och litterära strategier. I romangenren maskerade man bort företeelser i litteraturens omvärld om de var språkligt motsträviga och fokuserade istället den gestaltade individens själsliv. Författaren använde sig av en defensiv språkstrategi, konstaterar Clas Zilliacus (2000, 17). Med postmodernismen på 1990-talet upphörde emellertid "tvånget" av realistisk återgivning av verkligheten och den finlandssvenska romanen inträdde i en ny fas med en större mångfald av perspektiv, berättarstrategier och språkbruk. En för den finlandssvenska romanen central topos, den instängda småstaden, ersattes i början av 1990-talet av en långt större miljö. Allt oftare utgjordes romanernas miljö av så gott som hela Europa och även med andra delar av världen (Malmio, 2013a, 193–194, 199–200).

En av författarna som gått i spetsen för denna utveckling är Monika Fagerholm. Hennes verk kännetecknas av en stil som bygger på upprepning, korta scener, ständigt varierande perspektiv

och på ett fragmentariskt och tidvis egendomligt språkbruk. Olika nivåer av tid, rum och berättande går ihop, berättandet är självreflexivt och bär på flera den postmoderna romanens kännetecken. I hennes romaner befinner sig unga flickor och kvinnor i förvandling, i transittillstånd av olika slag och miljöerna är påfallande ofta platser av *entre-deux*, förorter, sommarparadis, nöjesfält, platser utanför de etablerade rummen, platser i vilka det fiktiva flyter ihop med det verkliga och geografiskt identifierbara. Fagerholm har en förmåga att skapa utopiska, nya rum som kan uppfattas som laboratorier för det kommande (Malmio & Österlund, 2016). Likaså kan det påpekas att hennes romaner är rumsliga till sin uppbyggnad.

Den amerikanska flickan är en invecklad berättelse på flera tidsnivåer. Den handlar om en amerikansk flicka, Eddie de Wire som dör i Finland. Den är en utvecklingsroman om Sandra och Doris som skapar en gemensam egen värld genom att leka och fantisera om den amerikanska flickans död. Den har också beskrivits som en mordgåta, gotisk saga, krönika över 1970-talet och uppväxtskildring (<http://www.otherpress.com/books/the-american-girl/>). Romanens centrala miljö är Trakten som ligger på ett område tidigare ockuperat av "det väldiga landet i öster" Fagerholm, 2005, 17). Trakten består av träsk, skog, åker och hus med namn såsom "kusinhuset" och "huset i den dyigare delen av skogen".

Såsom kritiker och forskare har påpekat, påminner Trakten om Twin Peaks, orten bekant från den amerikanska regissören David Lynch's serie, som visades i tv åren 1990-1991. Fagerholm har själv beskrivit Twin Peaks som det "ultimata sättet att skildra en liten stad" (Rabe, 2013). Trakten och Twin Peaks förenas på många punkter: ämnet (en ung kvinna dör), miljön (den lilla orten som varken är stad eller landsbygd), atmosfären (underligt, trolsk, icke-realistisk) och den narrativa strukturen (fragmentarisk och repetitiv, bygger på omtagningar med variation). I *Den amerikanska flickan* smälter dessa drag samman med den finlandssvenska romanens tradition av "trånga rum" och en plats i verkligheten; Porkkala udd, ett område i södra Finland som var ockuperat av Sovjetunionen under åren 1944–1956. I Trakten förenas fiktion, populärkultur och en reell plats på kartan samt ett viktigt område i Finlands historia. Trakten är därmed en intressant blandning av rum och plats, fiktion och geografi.

Genom att döpa miljön för händelserna till Trakten betonar Fagerholm ortens allmängiltighet och anonymitet. Den är samtidigt en fenomenologisk plats (skapad av de gestalter som erfar platsen), ett socialt rum med makthierarkier av olika slag och ett geografiskt rum. Romanen innehåller också kartor på Trakten, av vilka en är "nästan som en karta över Mumindalen" (Fagerholm, 2005, 165), den finlandssvenska författaren Tove Janssons fantasivärld. Därmed innehåller romanen en självironisk kommentar om sin tillhörighet i den finlandssvenska minoritetslitteraturen. Den främsta makten i Trakten utövas emellertid av berättelserna som berättas om den amerikanska flickans död. På detta sätt växer Trakten till en fiktionens metaplats – en plats för berättandet.

Romanen tematiserar de rumsliga förändringar som kopplats ihop med globaliseringen. Början på *Den amerikanska flickan* är nästan emblematiske i detta avseende. Den inleds med meningen: "Här börjar musiken" (Se även Tidigs, 2016b). Miljön som beskrivs är Coney Island, utanför New York. Ordet "här" upprepas påfallande många gånger på de första sidorna och de deiktiska markörerna för rumslighet är framträdande. "Här" anknyter läsaren till textens omedelbara "här och nu" och får betydelsen: här på sidan, men också läsarens "här och nu". Platsen som beskrivs är däremot "där" och "då": USA, slutet på 1960-talet.

I den två sidor långa inledningen skildras en ung flicka som vandrar omkring på nöjesfältet och tigger pengar. Hon är först anonym, vi får veta att hon kommer från San Francisco, och "tidigare, någon annanstans". Hela hennes gestalt anknyts till rörlighet: hon går omkring på området, vi får veta att hon "reser runt", på axeln har hon en väska som det står Pan Am på. Namnet står för ett amerikanskt flygbolag, Pan American World Airlines, grundat 1927 och ett av de första som öppnade internationella flygrutter. Sedan kommer flickan ihåg att hon har stämt möte i en park.

Hon ska träffa en släkting. En avlägsen en. Inte släktingen i sig, men avståndet till den plats där släktingen bor. Det är en plats på andra sidan jordens klot.

Det var flickan, Eddie de Wire. Den amerikanska flickan som några år senare hittades drunknad i Bule träsket, Trakten, en plats på andra sidan jordens klot (Fagerholm, 2005, 8).

Fiktionens "här" pendlar mellan närhet och avstånd, det lokala och det globala, USA och Finland och ordet får en transnationell innebörd. I inledningen skapas en plats där det reella (Coney Island, en faktisk plats i USA) och det fiktiva möts och blandas. Genom ordet "här" och Eddies "globala" rörelse uppstår ett dubbelt, stereoskopiskt rum, där den lokala och globala kontexten är samtidigt närvarande. Den amerikanska flickan där hon vandrar på Coney Island tematiserar dels den globala mobilitetens historia, dels betydelsen av allt det USA står för i form av kultur som Fagerholm, en minoritetsförfattare, omformar för egna behov.

Romanens transnationella drag kan uppfattas som en författares strategi vars syfte är att lyfta loss berättelsen ur dess finlandssvenska minoritetslitteraturkontext och bearbeta dess antagna trånga och marginaliserade rum. Redan bokens namn, *Den amerikanska flickan* aviserar dess "utländska" dimension och tangerar frågan om tillhörighet och plats genom att överskrida den nationella kontexten. På detta sätt arbetar romanen med strategier som enligt David Damrosch är kännetecknande för "världslitteraturen", verk som engagerar sig i en process av kulturell översättning, en växelverkan mellan det lokala och globala och som använder sig varierande litterära strategier för att minska avståndet mellan platsen för produktion och platsen för mottagandet (Damrosch, 2009a, 108–109).

Kulturell förmedling och rummet för reception

Då *Den amerikanska flickan* 2010 presenteras i *O, the Oprah Magazine* "återvänder" den på ett sätt till det rum där den börjar. Romanen är i transfer: den färdas från ett språkområde till ett annat och överskrider nations-, språk- och kulturgränser. Detta är en invecklad process, påverkad av villkoren och maktförhållandena som råder mellan majoritets- och minoritetskulturer (Damrosch, 2009a, 194).

Den amerikanska flickan översattes av Katarina E. Tucker för Other Press i New York, ett förlag som enligt egen utsaga drar till sig "authors who are guided by a passion to discover the limits of knowledge and imagination" (<http://www.otherpress.com/about/>). Andra samtida nordiska författare som förlaget har utgett är svenska Ninni Holmqvist, danska Peter Høeg samt norska Merete Lindstrøm. *The American Girl* utkom 2010. Trots försök har jag inte lyckats få tag i översättaren eller förlaget. Därför har jag inga uppgifter om romanens upptäcktsfas, hur

det kom sig att översättaren bestämde sig för att översätta den. I ett samtal med Fagerholm i augusti 2016 kom det fram att grundaren av förlaget, Judith Gurewich, var aktiv i översättningsprocessen, men mera än så kom Fagerholm inte ihåg. Inte heller Fagerholms agentur i Sverige, Salomonsson Agency, svarar på frågor och det är omöjligt att få fram hur romanen nådde Winfreys bokklubb. På bokklubbens nätsidor finns under rubriken FAQ frågan hur en författare får sin bok recenserad i klubben. Svaret är att Oprah Winfrey själv väljer de böcker som tas upp (se även Pereira, 2009, 195).

Den amerikanska flickans "karantän", den tid det tog för romanen att komma ut på den mottagande marknaden (Broomans & Jiresch, 2011, 12), var 4–5 år, en smula längre än romanen *Underbara kvinnor vid vatten* som utkom på engelska (*Wonderful Women by the Sea*) översatt av Joan Tate för New Press i New York 1997. Det finns inga uppgifter om Tate's översättning inverkan på beslutet att översätta *Den amerikanska flickan*, men på baksidan till *The American Girl* finns under rubriken "Praise for Wonderful Women by the Sea" korta citat av romanens reception i *New York Times Book Review* och *Boston Globe*. Utgivningsdatum för *The American Girl* var den 16 februari, 2010, och anmälan av boken publicerades i aprilnumret av *O, the Oprah Magazine*.

Enligt Lawrence Venuti (2012, 180) är översättning "a fundamentally localizing practice". De lokalisering praktiker syns redan på de olika versionerna av bokens pärm. Trots att de europeiska pärmarna visar på stor variation, skildrar de alla identifierbara kvinnliga gestalter. De svenska och danska pärmarna är mycket lika det finlandssvenska originalet och använder även samma foto, taget av den finska fotografen Tuija Lindström. Härmed signalerar de om närhet och likhet mellan rummet för produktion och mottagande.

Det amerikanska omslaget avviker däremot tydligt från de europeiska: den uppvisar ingen "riktig" kvinna eller flicka, endast den röda regnrocken som Eddie de Wire hade på sig när hon drunknade. Pärmens berättar att vi har att göra med en komplicerad berättelse med många olika narrativa och rumsliga nivåer. Den visar ett fönster som ramar in det avbildade och gör att åskådaren endast uppfattar en del av det som skildras, regnrocken. Bilden karakteriseras av en stark kontrast mellan ljus och mörker och ger intrycket av att man ser på en scen, eventuellt en film. Perspektivet är underligt och de dominerande färgerna vit och röd, symboliserar romanens centrala teman, kärlek, oskuld, död. På Salomonsson Agency's sidor beskrivs romanen som "literary" (<http://www.salomonssonagency.se/monika-fagerholm>).

Presentationen av romanen i Oprah Winfreys bokklubb ger den emellertid en annan inramning. Den är skriven av redaktör Karen Holt och har följande rubrik: "A Helsinki Whodunit. A Masterful, Thoughtful Thriller About a Girl *Without* a Dragon Tattoo." Texten är kort, endast en halv sida lång och snarare en marknadsföringstext än en recension.

Texten visar på betydelsen av geografi och plats för mottagandet av en bok. Romanen beskrivs som en Helsingforsdeckare, trots att staden inte nämns i den och trots att romanens sätt att gestalta platser är både transnationellt och en blandning av riktiga och fiktiva platser. Dessutom kan den snarare beskrivas som en dekonstruktion av detektivromanens genre än en regelrätt "whodunit". Rubriken anspelar på den svenska författaren Stieg Larsson och hans världskända hjältinna Lisbeth Salander. Millennium-seriens första del, *Män som hatar kvinnor* (2005) utkom på engelska med titeln *The Girl With the Dragon Tattoo* 2008. Millennium-serien, bestående av tre romaner, var år 2009 världens mest spridda bok tillsammans med den

amerikanska författaren Stephanie Meyer's vampyrserie *Twilight* (Steiner, 2012, 316). Genom allusionen till Lisbeth Salander förankras Fagerholms roman i en kontext av Nordic Noir, skandinavisk kriminallitteratur som utgör en strömning på den globala litterära marknaden.³

Om Fagerholm på många sätt är unik i sitt sammanhang, så är även Oprah Winfrey. Robert Thompson menar att hon förkroppsligar teman som är centrala för det amerikanska livet såsom

[...] race, gender, and consumerism; celebrity, power, and self-righteousness; optimism, jingoism, and altruism. [...] From the standpoint of the 1950s, the idea that an African American woman would achieve the cultural centrality and power of Oprah Winfrey in just one generation would have seemed highly unlikely. It's a great American story, and like most American stories it's filled with ambiguity and wonder (Thompson, 2009, xvii).

Winfrey står för feminism och framgång, men också för konsumerism, individualism och kapitalism. År 1999 grundade hon ett företag som producerar kabel- och internetprogram för kvinnor och följande år startade den framgångsrika tidskriften *O, the Oprah Magazine*, som utkommer en gång i månaden. Oprah's Book Club, lanserad av Winfrey 1996, har beskrivits som "den amerikanska förlagsbranschens mäktigaste marknadskraft" (Pereira, 2009, 200). Klubben har hjälpt många okända författare till toppen på bestseller-listor och har bidragit till att göra läsning attraktivt bland den s.k. stora allmänheten.

I boken *The Oprah Phenomenon* (Harris & Watson, 2009) beskrivs de olika faserna i bokklubbens historia. Fagerholm är i gott sällskap: verk av författare som Toni Morrison, Joyce Carol Oates och Jonathan Franzén har fått rum i bokklubben. Den första bokklubben pågick under åren 1996–2002, lades ner efter en del kritik och startades med ett nytt koncept 2004. Bokklubbens profil ändrades mycket under pausen på två år. Många av de böcker som Oprah Winfrey valde att ta upp i den ursprungliga bokklubben var berättelser om kvinnor som klarar av svårigheter och når framgång efter en process av personlig utveckling, en intrig som inte bara påminner om Winfreys egen personhistoria utan också stärker den individualistiska modell hon förde fram i sitt program. Efter nystarten 2004 byggde bokkurvalet mest på klassiker samt var internationellt och "bildande". Folk med akademisk utbildning anställdes för att producera material och läsinstruktioner för bokklubbens nätsidor samt för att svara på läsarnas frågor. År 2005 styrde bokklubben åter in på samtidslitteratur (Ribbons, 2009, 251). Det är i detta sammanhang *The American Girl* presenterades.

Holt beskriver Fagerholm som en "award-winning Scandinavian writer" och romanen som spännande och "deliciously complex" samt betonar läsarens möjligheter att identifiera sig med de skildrade flickornas vänskap och inre värld. Läsarna finner på sidorna också en så kallad Reading Group Guide som innehåller frågor till boken. De nio frågorna fokuserar romanens

³ Skandinavisk kriminallitteratur blev med sina kännetecknande drag som utarbetade poliser i nordisk miljö, kritik av politik och samhälle, pessimism, depressiv och dyster stämning under 1990-talet ett globalt varumärke. Under de senaste åren har "Nordic Noir" allt mer använts som en sammanfattande benämning på både den skandinaviska kriminallitteraturen och -filmen. Se Kerstin Bergman, *Swedish Crime Fiction: The Making of Nordic Noir* (2014) och Paula Arvas & Andrew Nesting (Eds), *Scandinavian Crime Fiction* (2011).

komplikerade berättarstruktur, musikens betydelse, Eddies öde, huruvida Sandras och Doris syn på Eddies död är rätt eller fel, spänningen mellan lokalbefolkningen och sommargästerna i Trakten, betydelsen av kvinnornas frigörelse i romanen och karaktärernas många namn. Men det finns också en fråga som direkt har med platsen att göra. Fråga nummer 8 lyder så här:

Can you identify "the City by the Sea"? A clue: the novel alludes to an international summit meeting that took place there in the mid-1970s. What do you know about the culture of Finland and the various communities that comprise its population? (<http://www.oprah.com/omagazine/The-American-Girl-by-Monika-Fagerholm-Reading-...>)

Varken beskrivningen av romanen eller frågorna tar fasta på skildringen av en fiktiv USA i romanen, däremot återförs den till sitt geografiska "ursprung".

För en minoritetslitteratur är presentationen av *The American Girl* i *O, the Oprah Magazine* en bekräftelse över att den finlandssvenska litteraturen lyckats bryta sig ut ur sin (antagna) dubbelt marginaliserade position i periferin. Den har inträtt i "centrum" för en global bokmarknad. För den läsargemenskap som Oprah Winfreys bokklubb skapat presenteras den däremot som en atypisk representant för Nordic Noir. Samtidigt visar receptionen på *The American Girl* att de transnationella dragen inte noteras. Inte heller diskuteras romanens skildring av USA.

Å ena sidan utgör den finlandssvenska minoritetslitteraturen den "ursprungliga" kontexten för Fagerholms roman, å andra sidan signalerar romanen att den har lämnat minoritetslitteraturens språk- och identitetsupprätthållande uppgifter bakom sig och lösgjort sig från sina nationella rötter. Den är inte heller ensam om detta, även andra samtidsromaner visar att den finlandssvenska litteraturens relation till det nationella rummet och den finlandssvenska identiteten har förändrats, något som Julia Tidigs (2016a) har visat.

Den ekonomiska och kulturella globaliseringen kan ses om en orsak till att Fagerholm når Winfreys bokklubb: "centrum" är i behov av nya författarskap och för att finna sådana sträcker den sig till "periferierna". Den skandinaviska kriminallitteraturens globala framgångar har skapat ett intresse och en förfrågan på romaner från Norden. Fagerholm goes Oprah-händelsen kan emellertid inte tolkas som ett tecken på den finlandssvenska romanens kommande triumfer på den globala bokmarknaden, trots att den visar på litteraturens rörlighet och (oväntade) rutter i senmoderniteten.

Fallet synliggör hur litterär kvalitet, expertis och popularitet förhandlas på nya sätt och i nya kontexter och belyser betydelsen av plats och geografi i det globala rummet. Det visar hur geografi, plats och dikotomin centrum-periferi sammanstrålar för att upprätthålla en kulturens "geopolitik", en makthierarki där verk anknyts till sina ursprungliga, geografiska kontexter, oberoende av hur transnationella de är till sitt innehåll eller i sitt sätt att gestalta en fiktiv miljö. Det som sker med detta transnationella verk i en "global" kontext är ytterst ironiskt: den "returneras" till sin geografiska och nationella kontext.

Bibliografi

- Fagerholm, M. (2004/2005). *Den amerikanska flickan. Roman*. Helsingfors: Söderströms/Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Fagerholm, M. (2010). *The American Girl*. Övers. K. E. Tucker. New York: Other Press.
- Bal, M. (2009). *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. 3. Toronto, Buffalo: University of Toronto Press.
- Behschnitt, W. & Nilsson, M. (2013). "Multicultural literatures" in a comparative perspective. I W. Behschnitt, S. De Mul & L. Minnaard (Utg.), *Literature, Language, and Multiculturalism in Scandinavia and the Low Countries* (s. 1–16). New York, Amsterdam: Rodopi.
- Broomans, P. (2015). The importance of literature and cultural transfer – Redefining minority and migrant cultures. I P. Broomans et al. (Utg.), *Battles and Borders. Perspectives on Cultural Transmission and Literature in Minor Language Areas* (s. 9–38). Groningen: Barkhuis.
- Broomans, P., & Jiresch, E. (2011). The invasion of books. I P. Broomans & E. Jiresch (Utg.), *The Invasion of Books in Peripheral Literary Fields 3: Transmitting Preferences and Images in Media, Networks and Translation* (s. 9–21). Groningen: Barkhuis.
- Carlson, M. (2014). *Paikantuneita haluja. Seksuaalisuus ja tila Christer Kihlmanin tuotannossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Damrosch, D. (2009a). Major cultures and minor literatures. I D. Damrosch (Utg.), *Teaching World Literature* (s. 193–204). New York: Modern Language Association of America.
- Damrosch, D. (2009b). *How to Read World Literature*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Ekman, M. (2012). Livet eller pengarna. Att vara finlandssvensk i en nyliberal värld. *Nya Argus*, 1.
- Hallet, W. & Neumann, B. (2009). Raum und Bewegung in der Literatur. Zur Einführung. I W. Hallet & B. Neumann (Utg.), *Raum und Bewegung in der Literatur. Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn* (s. 11–32). Bielefeld: Transcript.
- Harris, J. & Watson, E. (2009). *The Oprah Phenomenon*. Updated Edition. Lexington, KY: The University Press of Kentucky.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Heiskala, R. & Luhtakallio, E. (2006). Johdanto: Suunnittelualoudesta kilpailukyky-yhteiskuntaan. I R. Heiskala, E. Luhtakallio (Red.), *Uusi jako: miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta* (s. 7–13). Helsinki: Gaudeamus.
- Hellgren, J. (2014). *Bo Carpelan – rummets diktare*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Holt, K. (2010). A Helsinki Whodunit. A Masterful, Thoughtful Thriller About a Girl Without a Dragon Tattoo. *O, The Oprah Magazine*, April 2010. (<http://www.oprah.com/omagazine/The-American-Girl-by-Monika-Fagerholm-Book-Rev-6.6.2016>)
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.
- Jokinen, E. (2010). *Vallan kirjailijat. Valtion apurahoituksen merkitys kirjailijoille vuosituhaten vaihteen Suomessa*. Helsinki: Avain.

- Lönngren, A., et al. (2015). Editor's introduction. I A. Lönngren, H. Grönstrand, D. Heede & A. Heith (Utg.), *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia* (s. ix–xiii). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Löytty, O. (2015). Immigrant literature in Finland. I A. Lönngren, H. Grönstrand, D. Heede & A. Heith (Utg.), *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia* (s. 52–75). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Malmio, K. (2013a.) Suomenruotsalainen kirjallisuus 1990- ja 2000-luvuilla – Ahdas huone avartuu. I M. Hallila et al. (Utg.). *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikkaa* (s. 193–216). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malmio, K. (2013b.) Suomenruotsalaisen kirjallisuusinstituution erityispiirteitä. I M. Hallila et al. (Utg.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta* (s. 192–193). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malmio, K. (2018, in press). Wunderkammer? Suomenruotsalainen kirjallisuus ja uusliberalistinen talous. I J. Ojajärvi, L. Steinby & E. Sevänen (Utg.), *Kirjallisuus nykykapitalismissa. Johdatusta kapitalismiproblematiikkaan suomalaisessa kirjallisuudessa ja kulttuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malmio, K. & Österlund, M. (2016). Introduction. I K. Malmio & M. Österlund (Utg.), *Novel Districts. Critical Readings of Monika Fagerholm* (s. 8–21). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mazzarella, M. (1989). *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition*. Helsingfors: Söderströms.
- Nilsson, M. (2010). *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*. Hedemora, Möklinta: Gidlund.
- Pereira, M. (2009). Oprah's book club and the American dream. I J. Harris & E. Watson (Utg.), *The Oprah Phenomenon* (s. 191–205). Updated Edition. Lexington, KY: The University Press of Kentucky.
- Prieto, E. (2013). *Literature, Geography, and the Postmodern Poetics of Place*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Rabe, A. (2013). Svärnystad thrillergåta av Fagerholm. *Svenska Dagbladet* 1.2. 2013.
- Ribbons, S. (2009). Making corrections to Oprah's book club. Reclaiming literary power for gendered literacy management. I J. Harris and E. Watson (Utg.), *The Oprah Phenomenon* (s. 227–257). Updated Edition. Lexington, KY: The University Press of Kentucky.
- Ryan, M.-L., Foote, K. E., Azaryahu, M. (2016). *Narrating Space/Spatializing Narrative. Where Narrative Theory and Geography Meet*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Steiner, A. (2012). World literature and the book market. I T. D'haen, D. Damrosch & D. Kadir (Utg.), *The Routledge Companion to World Literature* (s. 316–324). New York: Routledge.
- Tally, R.T. Jr. (2013). *Spatiality*. London, New York: Routledge.
- Tally, R. T. Jr. (2014). Editor's preface. I R.T. Tally Jr. (Utg.), *Literary Cartographies. Spatiality, Representation, and Narrative*. New York: Palgrave MacMillan.
- Thompson, R. (2009). Foreword. I J. Harris and E. Watson (Utg.), *The Oprah Phenomenon* (s. vii–viii). Updated edition. Lexington, KY: The University Press of Kentucky.

- Tidigs, J. (2014). *Att skriva sig över språkgränsen. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Tidigs, J. (2016a). Språk i rörelse. Flerspråkighet och urbana rum i Sara Razais Jag har letat efter dig och Johanna Holmströms Asfaltsänglar. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 2, 41–56.
- Venuti, L. (2012). World literature and translation studies. I T. D'haen, D. Damrosch & D. Kadir (Utg.), *The Routledge Companion to World Literature* (s. 180–193). New York: Routledge.
- Warburton, T. (1984). *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Helsingfors: Schildt.
- Westphal, B. (2011). *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. New York: Palgrave MacMillan.
- Zilliacus, C. (2000). Finlandssvensk litteratur. I C. Zilliacus (Utg.), M. Ekman (Red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet* (s. 13–18). Helsingfors, Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland, Bokförlaget Atlantis.

Icke-publicerade källor

- Tidigs, J. (2016b). *Vad har de gjort åt min sång? Återvunnet språk i Monika Fagerholms Den amerikanska flickan*. Föredrag vid symposiet NORDISK SAMTIDSLITTERATUR OCH DET SENMODERNA SAMHÄLLET, Helsingfors 19.2.2016.

Biografisk notis

Kristina Malmio, docent, universitetslektor i nordisk litteratur och ansvarig forskare i projektet Senmodern spatialitet i finlandssvensk prosa 1990–2010 (finansierad av Svenska litteratursällskapet i Finland), Helsingfors universitet (kristina.malmio@helsinki.fi). Forskningsintressen är finlandssvensk litteratur, litteratur och samhälle, parodi och metafiktivitet, rumslighet och senmodernitet. Hennes senaste publikation är ”Fagerholm goes Oprah. Minor literature, global market, and gender in literary exchange, *NORA–Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 25:4, 2017, s. 247–262.